

Джуган Руслана Іванівна
старший викладач
кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м.Ужгород, Україна
ruslana.sopko@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5999-7752>

Новосад Крістіна Ярославівна
кандидат соціологічних наук
старший викладач
кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м.Ужгород, Україна
kristina.novosad@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3335-6632>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОТРЕБ У СОЦІОЛОГІЇ

Розвиток потреб людини, країни, суспільства є показником прогресу. З появою соціальних систем, потреби набувають предметного значення і їхнє задоволення зводиться до наявних у них ресурсів. Один із важливих показників виявлення потреб - це спонукання індивіда до діяльності. Разом вони генерують соціальну активність населення. До цієї теми зверталось чимало дослідників. Тому проблему потреб дослідники різних галузей наук відносять до центральних найбільш складним питанням науки про суспільство.

Перші згадки про потреби особистості ми знаходимо у судженнях античних мислителів Фалеса, Геракліта, Демокріта, Ксенофонта, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Лукреція Кара. Їхні погляди на проблему потреб були дуже суперечливими, однак у них чітко відслідковується спроби відповісти на питання про те, що лежить у основі людських потреб і оцінити поведінку, діяльність людей виходячи з їх аналізу.

В епоху Середньовіччя вищими вважались духовні потреби, а головною метою людства - «потреба любові до Бога» (Фома Аквінський, Августин Блаженний). Переворотом у поглядах на потреби стає доба Відродження, коли релігійно-міфологічні і художнє усвідомлення людських потреб починає поступово ставати науковим (Леонардо да-Винчі, Данте Алігері, Франческо Петрарка Джованні Бокаччо, Томас Мор, Ніколо Макіавелі та ін.).

Ще ширшу розробку проблематики потреб ми спостерігаємо у соціально-філософських поглядах Нового часу та доби Просвітництва, коли потреби людини тлумачили з точки зору природи зовнішнього середовища (Ф.Бекон, Клод Гельвецій, Поль Гольбах, Монтеск'є, Вольтер, Жан-Жак Руссо).

Інші погляди на питання природи людини і суспільства та шляхів еволюції висловлюють мислителі ХІХ ст. Г.Гегель спираючись на принцип розвитку, пояснював динамічність потреб, тому що людина є активною. Він уперше запропонував розглядати потреби як систему, у якій цілісність потреб обумовлена

цілісністю природи і суспільства. Л.Феєрбах розумів суспільство як середовище проживання, у якому розвивається життя людини з її незмінною природою і природними потребами. К.Маркс і Ф.Енгельс духовні потреби вважали вторинними, похідними від матеріальних, однак маючи сильну зворотню дію на останні.

XX і ХХІ ст. часто називають віками науки про людство, оскільки майже практично усі наукові школи розвивались навколо пояснень його природи, сутності і можливостей та ін. Різноманітні підходи до пояснень природи людини і її потреб представляли соціальні дарвіністи, фрейдисти, марксисты, біхевіористи і представники гуманістичного напрямку, яких ми проаналізуємо більш детально у нашому дисертаційному дослідженні.

Серед загального розуміння формування природи потреб, що дає нам зрозуміти їх походження протягом історичного суспільного розвитку, вносять вагомий внесок у їх розуміння і формують наступний погляд на потреби класики соціології Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, М.Вебер, П.Сорокін, Г.Блумер, Д.Хонас.

Засновник еволюціоністської соціології Г.Спенсер у своїй теорії соціальної еволюції (надорганічної, як писав учений) розумів стадії розвитку суспільства від простого до складного, а також у більш спеціальному плані — загальний процес структурування.

Спенсерівська стадійна модель розвитку передбачає зростання і диференціацію суспільства. Зростання зумовлене збільшенням населення і процесом складання менших «соціальних мас» у більші, поєднанням первісно не пов'язаних частин, тобто зростання рівнозначне інтеграції частин. Інтеграція ж має супроводжуватися (або передувати) диференціацією структур суспільства. Еволюція — це зміна соціального організму від стану відносної невизначеності, незв'язності, гомогенності (однорідності) до стану відносної визначеності, взаємозв'язаності, гетерогенності (різнорідності). Зростання соціального організ-

му збігається зі зростанням складності структури. Так, у первісному суспільстві всі його члени задовольняють свої потреби самі. Проте з розвитком суспільства намічаються відмінності у спрямуванні діяльності (поділ праці), автономізація частин, а також взаємна залежність членів суспільства. Структурна диференціація викликана необхідністю якомога кращого пристосування до боротьби за виживання [1, с.14].

Г.Спенсер у межах своєї теорії звертає увагу на те, що у первісному суспільстві людина сама задовольняє власні потреби. Проте розвиток людини, як соціальної істоти зумовив концентрацію її зусиль на задоволення певного кола як власних так і чужих потреб. Крім того з цієї теорії логічно витікає, що в умовах диференціації суспільства на певні категорії у залежності від виду діяльності, особа не здатна самотійно задовольнити увесь комплекс своїх потреб, оскільки вона сама є структурою соціального організму. Також можна зробити висновок, що людина похилого віку має можливість задовольнити живучи у цивілізованому суспільстві більше коло своїх потреб ніж в умовах первісного суспільства.

Наступним хто спирався на позицію, що функцією суспільства виступає задоволення потреб індивідів є Е.Дюркгейм. Він активно займався аналізом змін у суспільстві, особливо розвитком розподілу праці у процесі індустріалізації. З посиленням розподілу праці люди набувають більшої взаємозалежності, бо їх потреби задовольняються внаслідок праці багатьох людей, а процеси і зміни у світі настільки стрімкі та інтенсивні, що не всі здатні включитись у них.

Більш широке бачення задоволення потреб ми спостерігаємо у класика соціології, представника розуміючої соціології М.Вебера. Дію кожної особи слід розуміти. Саме «розуміння» дії, базоване на постулаті існування індивіда разом з іншими індивідами в системі координат конкретних цінностей, слугує основою соціальних взаємодій в життєвому світі. При цьому М.Вебер розглядав раціональність як характеристику взаємодії людей (а не як властивість чи стратегію індивідуальної поведінки). Раціональність отожднюється з поясненням, розумінням. Не тому зрозумілою є поведінка людини, що вона раціональна, – підкреслював М.Вебер, – а тому вона раціональна, що зрозуміла обом учасникам взаємодії. Поведінка індивіда не може бути названа соціальною, якщо вона орієнтована тільки на речові об'єкти, і, крім того, не всі типи взаємовідносин людей мають соціальний характер [2].

Отже, на думку М. Вебера, соціальна дія має принаймні дві необхідні ознаки: по-перше, вона повинна мати *суб'єктивну мотивацію* індивіда чи групи, бути усвідомленою; по-друге, *орієнтованою на минулу, нинішню чи очікувану в майбутньому поведінку інших людей* (друзів, рідних, колег тощо).

Соціальні дії зумовлюються невдоволеністю (невідповідністю між тим, чого потребує людина й тим, що вона має), тобто *потребою* [3].

Невдоволеність виявляється в різних формах: голод, матеріальний дискомфорт, тривога, творчий неспокій. Рівень невдоволеності зміниться, якщо буде досягнуто мети. *Мета* — це очікуваний наслідок задоволення потреби. Формування особистої мети, спрямованої на задоволення власної потреби з урахуванням можливої реакції оточення, є *мотивом соціальної дії*.

При цьому основний «організаційний імператив» бюрократичної структури такий: кожна організація повинна спочатку задовольнити власні потреби, перш ніж почне задовольняти потреби, для задоволення яких вона створена.

Отже, потреби є причиною виникнення взаємовідносин між людьми у суспільстві, у разі якщо б людина мала можливість самотійно задовольнити свої потреби, то не виникало б суспільних дій. Кожна дія людини стосовно задоволення потреби є цілеспрямованою, тобто направлена на зниження рівня незадоволеності у забезпеченні тієї чи іншої потреби.

Важливим у міркуваннях П.Сорокіна є погляди на культуру, а саме усе, що створено суспільством у процесі його розвитку. Тому кожна культурна система має свій неповторний стиль, даючи відповіді на головні питання буття [4, с.72]. Серед цих відповідей - основні потреби людей, який рівень і ступінь їх задоволення.

До основних культурних систем соціолог відносить мову, науку, філософію, релігію, мистецтво, етику і право. Коли ці системи утверджуються, стають не тільки функціонально, а й логічно інтегрованими, вони також втілюються, реалізуються в способі життя і поведінці людей певної культурної епохи. Водночас, використовуючи логіко-смісловий аналіз історії, Сорокін визначає більш широкі соціокультурні суперсистеми, які є поєднанням (на певній підставі) існуючих в ту чи ту історичну епоху соціальних і культурних систем. Він вирізняє три типи таких суперсистем: два чисті – ідеаціональний і сенситивний (чуттєвий) – і один змішаний – ідеалістичний.

Щодо змішаних типів культурної ментальності, то всі вони є сумішшю ідеаціональних і чуттєвих форм у різних пропорціях і поєднаннях. Вони характеризуються, як правило, еkleктизмом, внутрішньою суперечливістю, слабкою інтегрованістю. І тільки одна з них, а саме ідеалістична ментальність являє собою логічно інтегрований синтез, збалансовану й узгоджену єдність ідеаціональних і чуттєвих елементів. Звідси ця культурна ментальність базується на гармонійному зчепленні духовного і матеріального. Її потреби та цілі теж і духовні і матеріальні, однак матеріальні підпорядковані духовним. Способи їх реалізації полягають як у духовному самовдосконаленні, так і в перетворенні зовнішнього чуттєвого світу. Тим самим ідеалістична ментальність сприяє контролю людини над собою і її контролю над зовнішнім світом. Усе це свідчить про життєвий потенціал цієї культурної ментальності, який створюється саме на інтегралістському підґрунті, з урахуванням існування багатоманітної реальності, внутрішнього і зовніш-

нього світів, "тілесно-духовних" потреб, істин віри, розуму і відчуттів [4].

Отже, набір (суть, зміст, коло) потреб людини суттєво відрізняється залежно від того в рамках якої культурної системи вона існує. ХХ ст. за П.Сорокіним пов'язане з сенситивною ментальністю. Проте найбільш прийнятним для людини з точки зору забезпечення усього комплексу потреб як біосоціальної істоти є ідеалістичний змішаний підхід.

Г.Блумер, як один з основоположників символічного підходу розвивав символіко-інтеракціоністське тлумачення соціальної дійсності як «редукованої взаємодії». Дії людських істот, за його словами, зводяться до того, що вони беруть до уваги різні речі, котрі вони виділяють та вистроюють відповідну лінію ставлення і поведінки щодо них. Це ставлення будується на тому, як інтерпретуються відібрані речі. Така вибіркова увага відбиває бажання індивіда, його потреби та наявність можливих засобів їх реалізації, а також врахування дії інших, реакцію на обраний образ себе та можливий результат прийнятого курсу дій.

Активні, творчі характеристики соціального суб'єкта висувуються на перший план. Г. Блумер відкидає методологічну позицію, в основі якої лежить детермінуючий вплив соціального середовища на поведінку людей, де вихідним пунктом є реакція людини на це середовище. У нього соціальна реальність активно формується індивідами. «Індивід повинен конструювати свої дії та управляти ними замість того, щоб просто підкорятися факторам середовища, реагувати на те, що поза ним». Прес навколишнього середовища, зовнішні стимули, природні потреби, бажання, почуття, ідеї, схильності не вичерпують і не пояснюють процесу самоідентифікації, формування соціального «Я» індивіда. Ці процеси здійснюються, скоріше, в умовах протистояння індивіда до перелічених факторів, через внутрішнє усвідомлення їх, інтерпретацію почуттів, що виникають, через врахування соціальних вимог та настанов, які адресовані індивідові. Інакше кажучи, зовнішній вплив пропускається індивідом через механізми дефініції та інтерпретації [5].

Тобто за Блумером, не потреби людини визначають її поведінку, а навпаки індивід, як творча істота оцінює його і формує своє ставлення до «зовнішнього подразника». Таким чином, людина визначає чи потребує того або іншого предмета, відчуття тощо.

Дж.Хонас, основоположник теорії соціальної дії, розглядає потреби і їх задоволення шляхом взаємодії індивідів через «обмінні угоди» у повсякденному житті.

Оскільки обсяг ресурсів, потрібних людям для задоволення їхніх матеріальних, соціальних і психологічних потреб, обмежений і в будь-якій ситуації

взаємодії зберігаються обмеження щодо діяльності людей, суб'єкти конкурують один з одним, прагнучи одержати вигоду зі своїх взаємодій. Люди починають змагатися за володіння ресурсами, що створює напруженість у процесах обміну.

Для Дж. Хоманса абсолютно всі (а не лише економічні) ситуації взаємодії передбачають наявність індивідів, що обмінюються винагородами й покараннями і прагнуть вигадати щось. У різних соціальних контекстах відбуваються "*постійні переговори*", які мають на меті одержати взаємну вигоду, коли кожний учасник обміну калькулює винагороди, витрати, прибутки [5, с.246-247]. Соціальні суб'єкти роблять підрахунки з метою одержати від іншого суб'єкта те, що переважає цінність і корисність того, що вони мають витратити.

Отже, у взаємодії потреби учасників підкріплюються. Це прагнення отримати підкріплення з боку оточуючих, інакше кажучи, задовольнити свої потреби, і зумовлює соціальний обмін "винагородами". Саме в цьому вбачає Дж. Хоманс сутність суспільних відносин. На його думку, секрет соціального обміну між людьми полягає в тому, щоб дати іншій людині те, що вона вважає ціннішим, ніж ви, і одержати те, що є більшою цінністю для вас, ніж для неї [5, с.247].

Із суб'єктивної точки зору, обсяг задоволення потреб залежить від того чи зможе застосувати обман у процесі обміну винагородами. В основу концепції Хонаса закладено принцип обмеженості ресурсів для життєдіяльності людини. Одержання частини цих ресурсів для задоволення конкретних потреб передбачає необхідність взаємодії з іншими людьми. При цьому, кожен з учасників цих відносин має на меті одержання якомога більше від контрагента, давши йому набагато меншої цінності.

Усі вище перераховані підходи і погляди на проблему потреб, що виникали на протязі історичного суспільного розвитку вносять вагомий вклад у вивчення і аналіз теми потреб, і, частково, на проблему їх задоволення.

Отже, потреби не завжди є однозначними, вони можуть бути як даність, як певний стан нестачі і як процес. Потреби є складним і багатоаспектним явищем, що відображає суспільне життя і розвивається під дією взаємодії різних сфер суспільства (економіки, культури, політики). На нашу думку при аналізі потреб, варто виділити залежність особистості від умов проживання, де потреби є продуктом людської життєдіяльності. Реалізація і задоволення потреб залежить від взаємодії індивіда з соціальними інститутами, формуються під впливом суспільства і реалізуються у ньому. Завдяки потребам життя людини набуває ціле направлено характеру

Список використаної літератури

1. Ручка А. О., Танчер В. В. Курс історії теоретичної соціології. К. : Наукова думка, 1995. 225 с.
2. Сірий Є.В. Соціологія : навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. 480 с. URL: http://www.big-lib.com/book/48_Sociologiya/

5684_9_Sociologichna_spadshina_M_Vebera (дата звернення: 20.05.2019).

3. Громадська Н. А., Славко Т. О. Діалог як умова політичної комунікації та механізм залучення суспільно-політичних акторів до політичного процесу // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. 2012. Вип.166. Т. 178. С. 21-27.
4. Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навчальний посібник / За ред. А. Ручки. К., 2007. 363 с.
5. Рожанська Н.В., Дрожанова О.М., Онофрійчук О.А. Загальна соціологічна теорія: навчальний посібник / за наук. ред. І.А.Мейжис, В.Л.Гавелі. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 336 с.

Дударьов Віталій Валентинович
кандидат політичних наук, доцент
кафедра соціальної роботи та психології
НУ «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна
kafedra_sr@zntu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0535-4014>

ФОРМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В процесі складної соціальної взаємодії з клієнтом волонтери та соціальні працівники постійно потрапляють в стресові ситуації, оскільки специфіка професії вимагає постійного проникнення в суть соціальних проблем клієнта, тому особиста незахищеність і інші морально-психологічні чинники негативно впливають на здоров'я соціального працівника чи волонтера. Наслідками такого впливу є зниження якості надання послуг, емоційне виснаження, вороже ставлення до клієнтів, агресивність, відчуття вини, психологічні проблеми та багато іншого. Згодом це може призвести до професійного вигорання та небажання продовжувати працювати в сфері соціальної роботи.

Основним і найчастішим професійним ризиком для соціального працівника є синдром професійного (перш за емоційного) вигорання. Синдром професійного вигорання вивчали такі вчені, як Е.Махер, Л.Карамушка, Т.Ронгінська. Професійне вигорання працівників медичних закладів досліджували: Г.Каплан, І.Куш, Г.Робертс, Дж.Седок, В.Семеніхіна, К.Черніс, А.Юр'єв; соціальних працівників – О.Романовська, Т.Ронгінська, О.Фурсенко, Т.Марек та інші. Особливості професійного стресу та окремі прояви синдрому професійного вигорання у працівників освітніх закладів досліджували: О.Баранов, В.Зеньковський, Л.Колеснікова, Ю.Львов, В.Никонов, А.Реан, А.Шафранова та інші. Методи діагностики синдрому професійного вигорання були запропоновані у роботах В.Бойко, Н.Водоп'янової, С.Джексона, К.Маслач, О.Старченкової та інших.

Вчені виокремлюють дві форми спеціальних програм для профілактики та подолання синдрому професійного вигорання: індивідуальні, що реалізуються на рівні однієї особистості, включаючи психологічні методики, та групові, що використовуються на рівні колективу. До методів, що допомагають попередити стрес та подолати синдром професійного

вигорання у соціальних працівників на індивідуальному рівні належать: планування часу за межами роботи, що включає заняття спортом, дієту, відпочинок та розваги, неструктуровані проміжки часу, хоббі, стосунки з родичами та друзями. До числа популярних психологічних підходів, які рекомендують використовувати дослідники синдрому професійного вигорання, належать такі: система принципів «вісім сходинок», аутотренінги, техніка боротьби з негативними думками, вправи на регуляцію емоційного стану, способи зняття стресу тощо.

Вивчення даної тематики на рівні колективу засвідчило зменшення стресових впливів, що досягається за рахунок розвитку соціальної підтримки – створення дружньої атмосфери взаєморозуміння у колективі. Через групові втручання краще вдаються: методи побудови стосунків у групі (проходження курсів розвитку комунікативних навичок, тренінгів), обговорення з колегами емоційно-складних дзвінків, індивідуальні консультації з постійним супервізором, робота у парі з психологічно-сумісним колегою, підтримка та участь у спільній справі. Розглянемо деякі методи детальніше.

Підтримка – це неформальна процедура, що може мати різні форми та означає емоційну розрядку в кінці робочого дня. Вона може відбуватися між рядовими працівниками або ж за допомогою менеджера чи супервізора. Основне завдання підтримки – зняти емоційну напругу з працівника, що накопичилася у нього за день роботи. Це займає 15-30 хвилин у кінці робочого дня. Підтримка може відбуватися як у групі, так і один на один залежно від потреби або уподобання. Участь персоналу в підтримуючих групах сприяє розумінню свідомих і несвідомих механізмів, що впливають на здатність ефективно працювати з клієнтами, перешкоджають особистісному зростанню і позитивній груповій динаміці. Участь в таких групах пов'язана з підвищеною тривогою, оскільки ро-